

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2024.4.22>**Федорова Інна Валеріївна**

аспірантка кафедри філософії,
соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»
orcid.org/0000-0002-6345-2309

АНАЛІТИЧНА ТА ХОЛІСТИЧНА МЕНТАЛЬНОСТІ У СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Метою статті є дослідження властивостей холістичної та аналітичної ментальностей задля більшого розуміння парадоксів та протиріч, які виникають у сучасному науковому дискурсі щодо існування різних типів мислення.

Методологія. Вирішення цієї проблеми вбачається в застосуванні аналітичного підходу до дослідження переваг та недоліків досліджених ментальностей, та в застосуванні холістичного підходу щодо розгляду концепцій та засобів освіти, які сприяють формуванню та розвитку холістичної ментальності.

Наукова новизна. У статті зроблено порівняльний аналіз холістичної та аналітичної ментальностей на базі дослідження групи американських психологів на чолі з професором Річардом Нісбеттом задля актуалізації питання формування холістичної ментальності засобами освіти в українському освітянському просторі.

Висновки. Аналіз дослідження групи американських науковців аналітичного та холістичного мислення показав як позитивні, так і негативні властивості обох типів, але холістичний тип при цьому має такі риси, які сприяють більш гармонійним відносинам у соціумі, наприклад толерантність більш плідним відносинам у бізнесі та політиці, наприклад прагнення до консенсусу та запобігання конфлікту, нарешті, наявність холістичної ментальності сприяє ширшому прояву творчих здібностей особистості у будь-якому виді діяльності.

У зв'язку з цим у статті було приділено увагу саме формуванню холістичної ментальності засобами освіти та існуючим педагогічним концепціям, які використовують суто холістичні методи навчання. Як виявилось, у світі інтерес до холістичної освіти має досить високий рівень і серед батьків, і серед педагогів-новаторів, і серед науковців. Є доволі ґрунтовні дослідження як у західній філософії освіти, так і в українській педагогічній думці, які мають вихід на практичне використання ідей сучасного холізму в школах, дитячих закладах та університетах.

Ключові слова: ментальність, холізм, освіта, методологія, гармонійне суспільство.

Вступ. Ми всі живемо у дуже складний час – час змін. Зміни відбуваються практично у всіх видах людської діяльності, причому ці зміни не завжди призводять до поліпшення чи прогресу, скоріше навпаки – є ціла низка глобальних проблем, вирішувати які необхідно невідкладно, причому не окремим країнам чи регіонам, а всім світом.

У зв'язку з цим нарізла необхідність для людства перейнятися ідеєю єдності світу, тим більше що на фундаментальному рівні, як нам пояснюють фізики, природа єдина і всі межі в ній дуже умовні і лише відображають послідовне наближення суспільної свідомості до істини. Якщо природа єдина і цілісна у своїй сутності, значить такими ж цілісними повинні бути методи її пізнання.

У той же час існуюча методологія наукового підходу, що заснована на раціоналізмі та аналізі складного шляхом розкладання його на частини показала, що при вивченні цілісних властивостей системи вона не в змозі їх описувати. Відбувається це тому, що будь-яка, навіть уявна операція виокремлення елемента означає руйнування цілісності і втрату ряду якісних властивостей, яке призводить до фрагментарності знання, а разом з цим і фрагментарності світогляду.

Це глухий кут, в якому зараз знаходиться техногенна цивілізація зі своїм культом науково-технічного прогресу, зі своїм ставленням до природи як до безликого, а іноді навіть як до ворожого навколишнього середовища, зі своїм індивідуалізмом як основою суспільства, зі своїм соціальним пануванням фінансової олігархії та багатьма іншими настановами мислення та сприйняття, які власне і породжують наявну низку глобальних проблем.

Відповіддю на виклики кризової ситуації в епістемології можна вважати численні публікації, в яких автори обговорюють ситуацію, що склалася, і пропонують різні варіанти виходу з неї.

«Гуманитарії» пропонують свої, часто неординарні, може навіть екзотичні виходи з епістемологічної кризи, «природознавці» наполягають на традиції, оголошуючи різного типу походи проти лженауки, паранауки, позанаукового знання. Розібратися, хто має рацію, а хто ні – не складно. По суті, мова йде про протиріччя різних стилів мислення, які зумовлені і фізіологією мозку, і системою освіти, що впливає на формування певного типу мислення, і навіть устроєм нервової системи, яка багато в чому визначає схильність людини до того чи іншого заняття.

Чи можливий діалог та взаєморозуміння між представниками різного типу мислення? І так, і ні, тобто, теоретично – так, практично – ні, внаслідок слабого бажання сторін або повної його відсутності. Проблема у тому, що у сучасній культурі наукове знання асоціюється лише з лінійним типом мислення, тобто аналітичним, або лівопівкульним, водночас правопівкульний чи образний тип мислення асоціюється з художньою чи теологічною його спрямованістю, в якому домінують ірраціональні елементи, такі як інтуїція, осяяння, натхнення та інші не зрозумілі та не контрольовані явища людської психіки.

Метою даної статті є дослідження властивостей обох типів мислення задля більшого розуміння парадоксів та протиріч у сучасному науковому дискурсі.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення низки **завдань**:

- аналіз дослідження американських науковців холістичної та аналітичної ментальності;
- розгляд засобів освіти та освітянських концепцій, які сприяють формуванню та розвитку саме холістичної ментальності.

Методи дослідження. Дослідження властивостей холістичного та аналітичного мислення здійснено за допомогою метода порівняльного аналізу, в той же час розгляд освітянських концепцій та засобів освіти зроблено при використанні холістичного підходу.

Результати дослідження. У 2001 році в журналі «Psychological Review» вийшла цікава стаття, написана групою психологів на чолі з професором університету Мічігану Річардом Нісбеттом, присвячена порівняльному аналізу холістичного та аналітичного мислення [7].

Сама ідея дослідження досить революційна як для західних, так і для українських вчених, тим паче цікаві висновки, яких дійшла група Р. Нісбетта внаслідок своїх наукових пошуків. Як виявилось, велика кількість когнітивних процесів, які вважалися в психології «базовими» та універсальними, виявилися вельми мінливими: у всіх дослідженнях східні азіати та американці реагували на одну і ту саму стимульовану ситуацію якісно різними способами, тобто при вирішенні тих самих завдань у азіатських і західних піддослідних актуалізуються абсолютно різні пізнавальні процеси, що природним чином відбивається на відмінності в способах мислення.

Ці способи мислення автори позначили як холістичне та аналітичне. Холістичне мислення науковці визначили як орієнтацію на контекст чи поле як ціле, включаючи увагу до взаємин між об'єктом та полем (фоном, середовищем), та прагнення пояснювати та передбачати події на основі цих взаємин. Холістичний підхід спирається скоріш на знання, що були почерпнуті з досвіду, ніж на формальну логіку, і є суто діалектичним, тобто наголошує на змінах, визнає протиріччя, необхідність брати до уваги різні точки зору і шукати якийсь «середній шлях» (золоту середину) між протилежними твердженнями.

Для аналітичного ж мислення характерні тенденція відокремлення об'єкта від контексту, фокусування уваги на властивостях (атрибутах) об'єкта з метою подальшого віднесення його до тих чи інших категорій, а також прагнення використовувати правила, що характеризують

ці категорії для того, щоб пояснити і передбачити поведінку об'єкта. Висновки частково спираються на деконтекстуалізацію (тобто на відділення структури від змісту), на використання формальної логіки та уникнення протиріч.

Як зазначає у своїй книзі відомий сходознавець і філософ Анагаріка Говінда ("Creative meditation and multi-dimensional consciousness", 1976), західна логіка рухається до об'єкта мислення або споглядання по прямій лінії, від певної точки зору або однозначно сформульованої передумови; у той час як східний спосіб мислення швидше полягає у русі по колу навколо об'єкта споглядання. Західна «лобова атака» призводить до швидшого і однозначного результату, проте він так само односторонній, як і однозначний. Схід досягає результату шляхом постійно відновлюваної «концентричної атаки», рухаючись до об'єкта по колах, що звужуються; внаслідок підсумовування чи інтегруючого поєднання одиничних вражень, отриманих із різних точок зору, формується багатостороннє, тобто багатовимірне враження, доти, коли на останній, концептуально не збагнутій стадії цього концентричного наближення суб'єкт, що пізнається, ототожнюється з об'єктом споглядання. З цього досвіду народжується символ, що спрямовує знак, який можна порівняти з символічною мовою математики, і парадокс, який трансцендує сам себе [1].

Такий спосіб пізнання, що використовує багатовимірну логіку, діаметрально протилежний відомому нам лінійному і одномірному, і сприяє розвитку холістичного мислення і холістичного світосприйняття. Наскільки такий тип мислення продуктивніший і ефективніший?

Дослідники також розглянули як ці способи мислення виявляються у соціальній практиці. Аналізуючи закони та контракти, риторику, мову, ігри, писемність та релігію, вчені дійшли висновку про те, що холістичний тип мислення орієнтований на гармонію у соціальних відносинах, на пошук компромісного вирішення проблем, на примирення суперечливих тверджень, на пошук аргументів, заснованих на принципах холізму, безперервності та мінливості. У той самий час західний аналітичний чи лінійний тип мислення спрямовано на вирішення протиріччя у суперечці, через конфлікт і протистояння.

Таким чином, наші уявлення про світ у цілому, про наше місце у цьому світі і про те, як ми можемо його і себе пізнати, тобто стратегії мислення формуються певною культурою і не мають універсального характеру, як це вважали багато західних вчених і філософів, починаючи з XVII століття. Це по-перше, а по-друге, цілісна або холістична картина світу і холістична епістемологія формують відповідно холістичний тип ментальності, для якої складність означає динамізм і постійну мінливість, а переконання в нестабільності та постійній мінливості веде до того, що звички до категоризації та пошуку універсальних правил втрачають сенс; суперечність видається неминучою, оскільки все безперервно змінюється і протилежні фактори постійно співіснують; інтерес до конкретних об'єктів і подій видається кориснішим, ніж пошук абстракцій.

З таким набором когнітивних установок більш важливою людина вважатиме пошук взаємозв'язків між подіями, а формальній логіці не буде дозволено здобути гору над чуттєвим досвідом чи здоровим глуздом, тому що будь-яка причинність сприймається не однозначно, а як складний результат безлічі факторів, що впливають на об'єкт, який перебуває у певному полі: культурному, інформаційному, семантичному тощо.

На відміну від холістичної, носії аналітичної ментальності вважають, що знання про окремі об'єкти – це саме те, що необхідно і достатньо для розуміння світу і себе, вони також переконані в тому, що достатньо знайти відповідні категорії, які застосовуються до цих об'єктів, та правила, що застосовні до цих категорій. Пошук цих категорій та правил диктуватиме і специфічні способи організації знання, а також процедури для отримання нового знання про правила. Подібним діям у свою чергу допомагає опора на формальну логіку, включаючи особливу увагу до тих протиріч, які вказують на необґрунтованість обраних правил. Метою когнітивного пошуку у носіїв аналітичної ментальності стають саме абстракції, оскільки категорії та правила корисні лише тією мірою, якою вони мають широку застосовність і оскільки правила формальної логіки легше додавати до абстракцій, ніж до конкретних об'єктів.

У зв'язку з тим, що саме носії аналітичної ментальності є авторами техногенної цивілізації, що розвивається, а разом з нею і цілого комплексу глобальних проблем, є сенс зосередитись на формуванні саме холістичної ментальності засобами освіти.

Наразі існують декілька напрямків у сучасній педагогіці, які вирішують проблему формування саме холістичного світогляду. По-перше, це Вальдорфська педагогіка, яка була запроваджена на початку XX століття австрійським філософом Рудольфом Штайнером [8].

Вальдорфська педагогіка – це найпоширеніша незалежна система альтернативної освіти у світі, метою якої є гуманістична та цілісна освіта дітей. Це система, в якій обсяг вивчених знань далеко не єдиний критерій успіху школяра. Однією з головних відмінностей вальдорфської педагогіки є вивчення предметів історичними епохами. Замість того, щоб вивчати кілька уроків щодня одночасно, як у звичайних школах, вальдорфці протягом місяця глибоко вивчають щось одне – наприклад, відбувається глибоке занурення в історію чи географію. У цей час вони приділяють менше уваги іншим предметам.

У початкових та середніх класах школи немає знайомих оцінок чи тестів, що дозволяє уникнути конкуренції між дітьми, які, на думку вчителів є зайвими у ранньому та підлітковому віці. Особливий акцент робиться на мистецьких об'єктах, таких як музика, вокал, живопис та евритмія – спеціальна вальдорфська дисципліна, подібна до танцю. Школа також не заохочує дітей до 10 років використовувати комп'ютери та різні гаджети.

До речі, в Україні до російсько-української війни, існувало всього чотири такі школи, у той же час у світі існує трохи більше тисячі вальдорфських шкіл, більшість з яких знаходиться в Центральній Європі. На території колишнього «соціалістичного табору» є близько ста таких установ.

Проблеми холістичної педагогіки у XX столітті активно обговорювались низкою філософів, серед яких слід зазначити американського реформатора освіти і філософа Джона Дьюї, який розвивав ідеї прогресивної освіти та у своїй роботі “Democracy and Education” обґрунтував ідею навчання, яке має бути інтегрованим у досвід дитини і спрямованим на підготовку до активного життя в демократичному суспільстві [3].

Французький філософ, соціолог і культуролог, один із найвпливовіших мислителів сучасності Едгар Морен присвятив дві свої праці “Seven Complex Lessons in Education for the Future” [5] та “La Tête Bien Faite: Repenser la Réforme, Réformer la Pensée” [6] проблемі необхідності зміни освітніх систем для формування цілісного мислення, яке враховує складність сучасного світу. Він також пропонує підхід до освіти, орієнтований на інтеграцію знань з різних дисциплін, розвиток глобального мислення та етичних принципів.

Морен закликає до реформування освітньої системи, щоб навчити людей «мислити складно» або «комплексно». Він стверджує, що світ є надзвичайно складним і взаємозалежним, тому його неможливо зрозуміти через ізольовані дисципліни чи лінійне мислення. Його концепція комплексного (холістичного) мислення базується на інтеграції різних галузей знання для врахування багатовимірності реальності.

Наразі Морен є провідником міждисциплінарності, його роботи вплинули на освітню реформу, екологічну думку та соціологію. Він залишається активним у своїй діяльності, продовжуючи писати й виступати на підтримку ідей комплексного мислення та глобальної етики, а його ідеї використовуються у дослідженнях складних систем, культурної антропології та глобальних змін.

Не можна не згадати в цьому зв'язку і канадського педагога, професора університету Торонто і одного із провідних теоретиків холістичної освіти Джона Міллера (John P. Miller). Його праці зосереджуються на інтеграції духовності, співчуття та усвідомленості в навчальному процесі. Серед його ключових робіт: “The Holistic Curriculum” [4] в якій він розглядає холістичну освіту як спосіб інтеграції різних аспектів навчання. “The Contemplative Practitioner: Meditation in Education and the Workplace” (2013), робить акцент на практиках медитації в освіті. Аналіз полі співчуття у викладанні був зроблений вченим у роботі “Love and Compassion: Exploring Their Role in Education” (2018). Ці праці мають значний вплив на розвиток сучасної холістичної педагогіки.

В Україні холистичний підхід до формування освітніх технологій відбувається у напрямку ноосферної освіти. Доктор педагогічних наук, професор Житомирського університету О.В. Вознюк виклав концепцію ноосферної освіти у наступних положеннях:

«Психолого-педагогічна концепція ноосферної освіти базується на двох аспектах, пов'язаних 1) як з резонансними ефектами, що мають просторово-польову, ноосферну природу, 2) так і з завданням з формування самосвідомості людини як вільної самодетермінованої, творчої сутності.

Метою життя людини є ноосфера як гармонійний суспільний лад, що реалізується через:

- принцип «ціле – більше частин»
- феномен резонансу
- особистість як вільну, творчу, гармонійну істоту
- механізм певної критичної маси гармонійних особистостей.

Гармонійні особистості складають ноосферні осередки, які існують і створюються, зокрема, на основі НАН України» [2].

Висновки. Аналіз дослідження групи американських науковців аналітичного та холистичного мислення показав як позитивні, так і негативні властивості обох типів, але холистичний тип при цьому має такі риси, які сприяють більш гармонійним відносинам у соціумі, наприклад толерантність, більш плідним відносинам у бізнесі та політиці, наприклад прагнення до консенсусу та запобігання конфлікту, нарешті, наявність холистичної ментальності сприяє ширшому прояву творчих здібностей особистості у будь-якому виді діяльності.

У зв'язку з цим у статті було приділено увагу на саме формуванні холистичної ментальності засобами освіти, та на існуючі педагогічні концепції, які використовують суто холистичні методи навчання. Як виявилось, у світі інтерес до холистичної освіти має досить високий рівень і серед батьків, і серед педагогів-новаторів, і серед науковців. Є доволі ґрунтовні дослідження як у західній філософії освіти, так і в українській педагогічній думці, які мають вихід на практичне використання ідей сучасного холізму в школах, дитячих закладах та університетах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Govinda Anagarika. *Creative Meditation and Multi-Dimensional Consciousnes: Theosophical Publishing House*, 1976. P. 294.
2. Вознюк О. В. Концепція ноосферної освіти у першому наближенні. Ноосфера Вернадського, сучасна освіта і наука: колективна монографія за наук. ред. А.П. Самодріна. Київ–Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2021. Т. 1. 352 с. С. 120–145.
3. Dewey John. *Democracy and Education: Macmillan Company*, 1916. P. 434.
4. Miller John P. *The Holistic Curriculum.: University of Toronto Press*, 2019. P. 200.
5. Morin Edgar. *Seven Complex Lessons in Education for the Future. UNESCO*, 1999. P. 63.
6. Morin Edgar. *La Tête Bien Faite: Repenser la Réforme, Réformer la Pensée. Seuil*, 1999. P. 153.
7. Nisbett Richard E., Peng Kaiping, Choi Incheol, Norenzayan Ara. *Culture and Systems of Thought: Holistic vs. Analytic Cognition. Psychological Review*. 2001. № 108. P. 291–310.
8. Steiner Rudolf. *The Education of the Child in the Light of Anthroposophy.: Rudolf Steiner Press*, 1965. P. 48.

REFERENCES

1. Govinda, Anagarika. (1976). *Creative Meditation and Multi-Dimensional Consciousnes: Theosophical Publishing House*, 294 p.
2. Voznyuk, O.V. (2021). *Kontseptsiya noosfernoyi osvity u pershomu nablyzhenni. [The concept of noospheric education in a first approximation] // Noosfera Vernads'koho, suchasna osvita i nauka: kolektyvna monohrafiya / za nauk. red. A.P. Samodryna. Kyiv–Kremenchuk : PP Shcherbatykh O. V., 1, S. 120–145 [in Ukrainian]*
3. Dewey, John. (1916). *Democracy and Education: Macmillan Company*, 434 p.
4. Miller, John P. (2019). *The Holistic Curriculum.: University of Toronto Press*, 200 p.
5. Morin, Edgar. (1999). *Seven Complex Lessons in Education for the Future. UNESCO*, 63 p.

6. Morin, Edgar. (1999). *La Tête Bien Faite: Repenser la Réforme, Réformer la Pensée*. Seuil, 153 p.
7. Nisbett, Richard E., Peng, Kaiping, Choi, Incheol, Norenzayan, Ara. (2001). Culture and Systems of Thought: Holistic vs. Analytic Cognition. *Psychological Review*, 108, P. 291–310.
8. Steiner, Rudolf. (1965). *The Education of the Child in the Light of Anthroposophy*: Rudolf Steiner Press, 48 p.

Fedorova Inna Valeriivna

Postgraduate Student at the Department of Philosophy, Sociology
and Management of Sociocultural Activities
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6345-2309

ANALYTICAL AND HOLISTIC MENTALITY IN MODERN PHILOSOPHICAL – METHODOLOGICAL DISCOURSE

***The purpose** of the article is to study the properties of the holistic and analytical mentality in order to better understand the paradoxes and contradictions that arise in the modern scientific discourse regarding the existence of different types of thinking.*

***Methodology.** The solution to this problem is seen in applying an analytical approach to studying the advantages and disadvantages of the studied mentalities, and in applying a holistic approach to considering the concepts and means of education that contribute to the formation and development of a holistic mentality.*

***Scientific novelty.** The article makes a comparative analysis of holistic and analytical mentalities based on research by a group of American psychologists led by Professor Richard Nisbett in order to actualize the issue of the formation of a holistic mentality by means of education in the Ukrainian educational space.*

***Conclusions.** Analysis of the research of a group of American scientists of analytical and holistic thinking showed both positive and negative properties of both types, but the holistic type has such features that contribute to more harmonious relations in society, for example, tolerance, more fruitful relations in business and politics, for example, the desire for consensus and conflict prevention, finally, the presence of a holistic mentality contributes to a wider manifestation of the creative abilities of the individual in any type of activity. In this regard, the article paid attention to the formation of a holistic mentality by means of education, and to existing pedagogical concepts that use purely holistic teaching methods. As it turned out, in the world, interest in holistic education has a fairly high level among parents, innovative teachers, and scientists. There are quite thorough studies in both Western philosophy of education and Ukrainian pedagogical thought, which have implications for the practical use of the ideas of modern holism in schools, kindergartens, and universities.*

***Key words:** mentality, holism, education, methodology, harmonious society.*